

UOT 739.2

Nigar İlqar qızı Abbasova
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası.
İncəsənət Kollecinin əməkdaşı
E-mail: nr.samedova@mail.ru

AZƏRBAYCANIN ZƏRGƏRLİK SƏNƏTİNİN DİYARI

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biri olan Qarabağın zərgərlik sənətkarlığından bəhs olunur. Qeyd olunur ki, digər zərgərlik mərkəzlərindən fərqli olaraq, burada qızıl məmulatlarının istehsalı ilə yanaşı, müstəqil sənaye olan gümüşdən (gümüşkarlıq) və qiymətli daşlardan (cavahirsazlıq) zərgərlik məmulatlarının istehsalı da geniş inkişaf etmişdir. Göstərilir ki, zərgərlik dekorativ-təbiiqi sənətin müstəqil sahəsi kimi XV-XVII əsrlərdə Qarabağın xalq sənətkarlarının yaradıcılığında nəzərə çarpacaq dərəcədə inkişaf etmişdir. Qeyd olunan dövrün zərgərləri döymə, qaynaq, lehimləmə, tökmə üsullarını, o cümlədən sərmayə tökmə, yuvarlama, cizgi, naxış, şəbəkə və oyma üsullarını yaxşı bilirdilər.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, zərgərlik, sənətkarlıq, zinət əşyaları, qızıl, gümüş, qiymətli daşlar.

Hər bir xalqın tarixi və mədəniyyətinin öyrənilməsində onun təsərrüfat və sənaye fəaliyyətinin öyrənilməsi mühüm rol oynayır. İstehsal fəaliyyəti ən tam şəkildə sənətkarlıqda əks olunur.

Qarabağın incəsənət aləmi, eləcə də onun oturaq və yarımköçəri əhalisinin həyatı tarixən ümumən Azərbaycan mədəniyyəti kontekstində, türk etno-mədəni zəminində inkişaf edib, formalaşmış. Bunu alban-türk etnik-mədəni mühiti əsasında inkişaf edən ənənəvi sənətkarlıq növləri üçün xarakterik olan xüsusiyyətlər, onlara xas alətlər və istehsal prosesləri, eləcə də orta əsrlərdə azərbaycanlılar tərəfindən mənimsənilmiş türk və ərəb-fars terminologiyası ilə hazır məhsullar təsdiq edir.

Qarabağda sənətkarlıq istehsalının səciyyəvi cəhətləri sırasında yarımköçəri həyatla bağlı həmin yerli sənətkarlıq və sənətkarlıq növlərinin üstünlük təşkil etməsini və geniş yayılmasını qeyd etmək lazımdır. Bunlar yun toxunma (parça istehsalı), xalçaçılıq və ipəkçilik, hicab, keçə, ayaqqabı, qoyun dərisi və papaq istehsalı, dəri aşılama, yəhərçilik və dəmirçilik, nalçılıq və s.-dir.

Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın digər tarixi bölgələri arasında füsunkar təbiəti və müxtəlif təbii sərvətləri ilə seçilir. Qarabağ Azərbaycanın yüksək inkişaf etmiş sənətkarlıq mərkəzlərindən biridir və burada yerli sənətkarların ən yüksək məharəti nümayiş etdirilmişdir. Qarabağ torpağı qədim zamanlardan insanların məskunlaşdığı planetin ən mühüm zonalarından biridir ki, AZIX mağarasında ib-

tidai insanın – neandertal insanın məskəninin epoxal kəşfi də bunu təsdiqləyir. Beləliklə, Azərbaycan torpağı Yer kürəsinin bəşəriyyətin ən nadir abidələrinin qorunub saxlandığı zonalarına aiddir. Eyni zamanda, Azıx ölkənin, o cümlədən Qarabağın əhalisinin qədim insanlar tərəfindən davamlılığının sübutu olmaqla yanaşı, onun Azərbaycan torpağında yaşayan bir çox nəsilərinin davamlı mədəni tərəqqi və sosial təkamülünün təsdiqidir.

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik tarixi ərzində ən zəngin sənətkarlıq irsini yaratmış, bu irs empirik bilik və bacarıqlar hesabına təkmilləşmişdir. Onların bir çoxu adət-ənənə şəklində nəsildən-nəslə keçərək günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Bu sənət növləri Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağın tarixi-etnoqrafik zonasında da geniş yayılmışdır. Onlar öz məmulatları, məhir sənətkarlar və onların davamçıları ilə şöhrət qazandılar.

Qarabağın belə zəngin təbii bazasında müxtəlif sənət növləri, o cümlədən zərgərlik yaranıb və inkişaf edib. Azərbaycan zərgərlik sənətinin ən mühüm və məşhur mərkəzlərindən biri də şöhrəti təkcə Qafqazda deyil, onun hüdudlarından kənarda da məşhur olan Şuşa şəhəri olmuşdur.

Qarabağ ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı eramızdan əvvəl II-I minilliklərə aid artefaktlar aşkar edilmişdir. “Burada yaşayan tayfaların yüksək bədii mədəniyyətindən danışmağa imkan verən nadir kişi və qadın zinət əşyaları (baş, əl, bilək, sinə, sırğa və s. üçün bəzəklər) tapılmışdı” [1].

Eramızdan əvvəl I minilliyin əvvəllərində Qarabağ ərazisində dəmirdən istifadə etməyə başlandı. 1930-cu ildə Dolanlar kəndi ərazisində aşkar edilmiş tunc maral buynuzu və quşun tunc heykəlciyi rayonda metal emalının qədimliyini sübut edir. Sonrakı ixtisaslaşma prosesi nəticəsində metal emalı sənəti əsasında silah, dəmirçilik, misgərlik, tökmə, zərgərlik, qalay emalı kimi sənət növləri yaranmışdır.

Qarabağın qədim əhalisi metal emalı sənətində mühüm irəliləyişlər əldə etmişdir. Zaqafqaziyada ilklərdən olan Qarabağ sakinləri bürünc almağa başladılar [3, s.17].

Gələcək təkamül prosesləri üçün müxtəlif təbii sərvətlər, o cümlədən ölkənin və onun sakinlərinin inkişafında mühüm yer tutanlar, zəngin metal yataqları az əhəmiyyət kəsb etmədi. VIII əsr alban tarixçisi Musa Kalankatuylu özünün məşhur “Albanların tarixi” əsərində Qarabağ bölgəsinin daxil olduğu ölkənin təbii sərvətlərini sadalayaraq digər qalıqlarla yanaşı qızıl, gümüş və oxranın da adını çəkir [4].

Zərgərlik tarixçisi R. Von Neumann qeyd edir: “Zərgərliyin inkişafı və istifadəsi köhnə həqiqəti təsdiqləyir ki, insanın bəzəyə ehtiyacı var. Mühafizə vasitələri ixtira edildikdən, mədən alətlərinin yaradılmasından və yemək istehsalından sonra ən qədim insan öz qabiliyyətlərini ornamentlərin yaradılmasına yönəldib” [13].

Qarabağda zərgərliyin çiçəklənməsi cəmiyyətin türk kübar təbəqələrinin zəngin və nəfis milli geyimlərə, müxtəlif ornamentlərə olan tələbatı ilə bilavasitə və üzvi şəkildə bağlıdır. Yerli zərgərlərinin hazırladıqları zərgərlik məmulatlarının, qızıl və gümüş məmulatlarının əsas müştəriləri və istehlakçıları şəhərin aristokrat ailələri idi. Burada yaşayan və dəbdəbəli həyat tərzini keçirən Qarabağın firavan azərbaycanlı ailələri, xüsusən, müxtəlif zinət əşyaları, müxtəlif qızıl-gümüş əşyalar, qiymətli daşlar tələb edirdilər. Qeyd edək ki, zərgərlik məmulatları təkcə əhalinin imkanlı təbəqələrinin diqqətini çəkməyib. Əvvəllər azərbaycanlıların milli geyimləri üçün, ümumiyyətlə, müxtəlif bəzəklər onun son elementi kimi xas idi. Görkəmli Azərbaycan etnoqrafı Rəşid bəy Əfəndiyev obrazlı şəkildə deyirdi ki, azərbaycanlıların milli geyimləri ənənəvi olaraq onları müxtəlif qızıl əşyalarla, mirvarilərlə, mərcanlarla bəzəmək üçün əlverişlidir. Avropa geyimləri üçün bel kəməmindən başqa heç bir “bəzək” uyğun gəlmirdi [2].

Avropadan fərqli olaraq, o dövrün azərbaycanlılarının mentaliteti qadınları zərgərliksiz təsəvvür edə bilməzdi. Keçmişin ənənəvi ideyalarına görə, zinət əşyaları olmadan qızı evləndirmək və ya bəy evinə gətirmək olmazdı. Maraqlıdır ki, Qarabağ zonasında bu adət etik norma idi və ona ciddi riayət olunurdu. Bütün bu amillər Qarabağın Azərbaycanın tanınmış və son dərəcə mühüm regional zərgərlik mərkəzinin yarandığını təsdiqləyir. Digər zərgərlik mərkəzlərindən fərqli olaraq burada qızıl məmulatlarının istehsalı ilə yanaşı, müstəqil sənaye olan gümüşdən (gümüşkarlıq) və qiymətli daşlardan (cavahirsazlıq) zərgərlik məmulatlarının istehsalı da geniş inkişaf etmişdir.

Qarabağda ənənəvi metal emalı sənətinin zərgərlik qolu qızıl və gümüş zərgərlik məmulatlarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Bölgədə zərgərlik sənətinin ən böyük inkişaf dövrü Şuşanın əsası qoyulandan sonra başlamışdır. 1860-cı ildə Şuşada 81, 1902-ci ildə isə 56 zərgər işləyirdi.

Qarabağ sənətkarlarının hazırladıqları qiymətli zinət əşyaları bir çox sərgilərin bəzəyi olub. Bu sərgilərdən birini təqdim edən N.Xanikov yazırdı: “Bakı və Qarabağın mina və qarasavad, şəkəkə, bir sözlə, Şərqi zərgərlərinin ixtiyarında olan hər şey var, bütün bu təxəyyül onları hərəm məclislərini bəzəmək üçün və sahiblərinin şöhrəti üçün icad edilib, və bütün bunların burada ən azı bir neçə, lakin layiqli və maraqlı nümayəndələri var” [6, s. 90].

Qarabağ zərgərlik sənətində qələbəçilik daha geniş yayılmışdır. Bünövrəsini zərgər Abbasqulu qoymuş bütöv bir zərgərlik sülaləsi yaranmışdır. Onun davamçıları olan zərgərlər Rüstəm, Behbud, İsmayıl, Əlinin yaratdığı sənət əsərləri Qarabağ zərgərlərinə şöhrət gətirmişdir. Sülalənin davamçıları olan zərgərlər Cahangir və Fəxrəddin sənətkarlığı qoruyub saxlayıb günümüzə çatdırmışlar.

1836-cı ilə aid bir xəbərdə təkcə Şuşada 25 dəmirçinin işlədiyi bildirilir [7]. 1860-cı ildə onların sayı 112-yə çatmışdır [5, s. 158-159].

Qarabağın qədim və orta əsr abidələrindən arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar edilmiş çoxlu sayda bəzək əşyaları boyunbağların hazırlanması texnolo-

giyasında və sonrakı dövrdə təkmilləşmənin göstəricisidir. Nəsildən-nəslə saxlama, cehiz, bağışlama şəklində keçən bu boyunbağların Azərbaycan xalqının etnik tərkibi, sosial vəziyyəti və yaşı, maddi və mənəvi mədəniyyəti baxımından böyük əhəmiyyəti vardır.

Zərgərlik dekorativ-tətbiqi sənətin müstəqil sahəsi kimi XV-XVII əsrlərdə Qarabağın xalq sənətkarlarının yaradıcılığında nəzərəcarpacaq dərəcədə inkişaf etmişdir. Qeyd olunan dövrün zərgərləri döymə, qaynaq, lehimləmə, tökmə üsullarını, o cümlədən sərmayə tökmə, yuvarlama, cizgi, naxış, şəbəkə və oyma üsullarını yaxşı bilirdilər. XII-XV əsrlərdə Bərdə, Naxçıvan, Şamaxı, Təbriz zərgərlik məmulatlarının istehsalı üçün ən mühüm mərkəzlər olmuşdur. Azərbaycanda zərgərlik sənəti əsasən üç istiqamətdə – qəlibləmə (çahmağalib), ornament (torlamaçılıq) və qiymətli daşlar (cavahirsazlıq) üzrə inkişaf etmişdir.

Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biri olan Qarabağ təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Zaqafqaziyanın iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır. Bu bölgənin sakinləri dəfələrlə yadelli işğalçılara müqavimət göstərmiş və tarix boyu ən zəngin maddi mədəniyyət nümunələrini yaratmışlar. Qarabağ dünya mədəniyyətinin inkişafına layiqli töhfələr verib.

Bu gün Qarabağ zərgərlik sənəti çoxəsrlik ənənələri nəsildən-nəslə ötürülür, təkmilləşir və yeni məzmunla dolu, gözəlliklə dolu həyatlarına davam edirlər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Avşarova İ. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti tayfalarının bədii tunc məmulatı (e.ə. XIV-VII əsrlər) – Bakı: Nurlan – 2007 – 192 s.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunun arxivi, Q-2 (19), inv. No 8160, fol. 62)
3. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət – Bakı – 1993.
4. Moisey Kalankatuyski. Ağvan tarixi, I kitab, IV fəsil
5. Sumbatzadə A.S. XIX əsrdə Azərbaycan sənayesi, s. 158-159.
6. Tiflis Təbiət Əsərləri Sərgisində. TKOSH, N 1-2, səh. 90.
7. Zubarev D. Qarabağ quberniyası. OPBЗK, III hissə. Петербург, 1836, s. 309.
8. Асадова С. Ювелирное искусство Азербайджана XIX –XX веков – Баку: Элм, 1978, 96 с. (на азерб. языке).
9. Исмаилова А.А. Женские ювелирные украшения Азербайджана // МИА АН Азерб. ССР – Баку, 2001, 385 с.
10. Обзорение российских владений за Кавказом, том IV – С.-Пб., 1836.
11. Садыхова С.Ю. Ювелирное искусство Азербайджана в контексте развития многосторонних культурных взаимосвязей – Баку: Элм, 2009, 172 с.
12. Труды I съезда деятелей по кустарной промышленности Кавказа – Тифлис, 1902.
13. Этапы развития ювелирного дела – Мир драгоценных камней <https://mirkamney.moy.su> > publ).

Нигяр Ильгар кызы Аббасова

КАРАБАХ – РОДИНА ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме: В статье рассказывается о ювелирном мастерстве Карабаха, одного из красивейших уголков Азербайджана. Отмечается, что, в отличие от других ювелирных центров, помимо производства золотых изделий, широкое развитие получило также производство ювелирных изделий из серебра (серебряное дело) и драгоценных камней, являющееся самостоятельной отраслью. Показано, что ювелирное дело, как самостоятельная область декоративно-прикладного искусства, получило значительное развитие в творчестве народных мастеров Карабаха в XV-XVII веках. Ювелиры этого периода хорошо владели методамиковки, сварки, пайки, литья, в том числе по выплавляемым моделям, прокатки, волочения, инкрустации, филиграни, гравировки.

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, ювелирное дело, ремесло, украшения, золото, серебро, драгоценные камни.

Nigar İlgar gizi Abbasova

KARABAKH IS THE HOMELAND OF JEWELRY OF AZERBAIJAN

Summary: The article tells about the jewelry craftsmanship of Karabakh, one of the most beautiful corners of Azerbaijan. It is noted that, unlike other jewelry centers, in addition to the production of gold items, the production of jewelry made of silver (silver) and precious stones, which is an independent industry, has also been widely developed. It is shown that jewelry making, as an independent area of decorative and applied arts, received significant development in the work of folk craftsmen of Karabakh in the 15th-17th centuries. Jewelers of the noted period were well versed in the methods of forging, welding, soldering, casting, including investment casting, rolling, drawing, inlay, filigree, and engraving.

Key words: Azerbaijan, Karabakh, jewelry, craft, gold, silver, precious stones.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 13.02.2023

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
sənətsünashlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aslan Xəlilov